УДК 338.48-6:2-57:2-522]:2-184.2(477)
DOI https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.2.3

Мотичак Єва Ігорівна,
аспірант кафедри релігієзнавства філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0009-0001-9421-8849
yeva.motychak@gmail.com

ПАЛОМНИЦТВО ЯК ФОРМА РЕЛІГІЙНОГО ДОСВІДУ: ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ І ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ

Статтю присвячено аналізу паломництва як багатовимірного духовно-культурного феномену, що поєднує релігійні мотиви, екзистенційний досвід, психологічні трансформації та соціальні практики. Метою дослідження є осмислення паломництва як форми інтенсивного релігійного досвіду, виявлення його феноменологічних і психологічних структур, а також окреслення межі між автентичним духовним переживанням і крайніми формами релігійної інтенсивності. Методологічну основу становлять феноменологічний, психологічний і соціокультурний підходи, які дають змогу комплексно розкрити лімінальний характер паломництва, особливості переживання священного простору та значення тілесних практик у процесі внутрішньої трансформації особистості. Паломництво розглядається як особливий тип релігійного досвіду, у межах якого взаємодія людини зі священним супроводжується переживанням нумінозного, переосмисленням особистісних смислів і формуванням нових моделей самосприйняття. У статті проаналізовано феноменологічні аспекти сакральної подорожі, ритуальні практики, тілесний вимір паломницького досвіду, емоційні переживання, символіку сакрального простору та психологічне значення добровільно прийнятих труднощів як чинника духовного перетворення. Окрему увагу приділено соціальному виміру паломництва, зокрема формуванню communitas, груповій взаємодії та ролі паломницьких практик у конструюванні релігійної ідентичності. Розглянуто також проблему співвідношення паломництва і релігійного туризму в умовах сучасної культури, де сакральний досвід дедалі частіше поєднується з елементами мобільності, культурного споживання та туристичної інфраструктури. Визначено, що в сучасному українському контексті паломництво виконує важливу функцію збереження історичної пам'яті, духовного відновлення суспільства та формування культурної й релігійної самоідентифікації, залишаючись універсальною практикою поєднання тілесного й духовного у пошуку трансцендентного.

Ключові слова: паломництво, релігійний досвід, лімінальність, нумінозне, communitas, ідентичність.

Motychak Yeva,
Postgraduate Student at the Department of Religious Studies,
Faculty of Philosophy
Taras Shevchenko National University of Kyiv
orcid.org/0009-0001-9421-8849
yeva.motychak@gmail.com

THE SACRED EXTREME OF RELIGIOUS EXPERIENCE: THE PHENOMENOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS OF PILGRIMAGE

The article is devoted to the analysis of pilgrimage as a multidimensional spiritual and cultural phenomenon that combines religious motives, existential experience, psychological transformations, and social practices. The aim of the study is to conceptualize pilgrimage as a form of intensive religious experience, to identify its phenomenological and psychological structures, and to outline the boundary between authentic spiritual experience and extreme forms of religious intensity. The methodological framework is based on phenomenological, psychological, and sociocultural

© Мотичак Є. І., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

approaches, which make it possible to comprehensively reveal the liminal nature of pilgrimage, the specific features of experiencing sacred space, and the significance of embodied practices in the process of inner personal transformation. Pilgrimage is considered a particular type of religious experience in which human interaction with the sacred is accompanied by the experience of the numinous, the reinterpretation of personal meanings, and the formation of new patterns of self-perception. The article analyzes the phenomenological aspects of sacred journeying, ritual practices, the bodily dimension of pilgrimage experience, emotional states, the symbolism of sacred space, and the psychological significance of voluntarily accepted hardships as a factor of spiritual transformation. Particular attention is paid to the social dimension of pilgrimage, including the formation of communitas, group interaction, and the role of pilgrimage practices in the construction of religious identity. The study also examines the relationship between pilgrimage and religious tourism in contemporary culture, where sacred experience is increasingly combined with elements of mobility, cultural consumption, and tourism infrastructure. It is determined that in the contemporary Ukrainian context pilgrimage performs an important function in preserving historical memory, contributing to the spiritual renewal of society, and shaping cultural and religious self-identification, while remaining a universal practice that combines the bodily and the spiritual in the search for the transcendent.

Key words: pilgrimage, religious experience, liminality, numinous, communitas, identity.

Постановка проблеми. Паломництво посідає особливе місце серед форм релігійності, поєднуючи духовний, психологічний, феноменологічний і культурний виміри людського досвіду. Воно зберігає актуальність у сучасному глобалізованому світі як практика зустрічі зі святим, внутрішньої трансформації та відновлення цілісності. Попри різноманіття форм, спільною залишається орієнтація на сакральний досвід і переосмислення особистісних смислів. Сучасні дослідження розглядають паломництво як багатовимірний феномен, що охоплює тілесний досвід, психологічні мотивації, ритуальні практики та соціокультурний контекст.

В українському контексті паломництво набуває додаткового значення як чинник збереження історичної пам'яті, формування ідентичності та духовного відновлення після тривалих секуляризаційних процесів. Водночас інтенсифікація релігійності актуалізує проблему розмежування автентичного духовного досвіду та його крайніх, потенційно дезадаптивних форм.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематика паломництва широко представлена у феноменологічних, психологічних, соціокультурних та релігієзнавчих дослідженнях. Значний внесок у її осмислення зробили Р. Отто, В. Франкл, Дж. Ід, М. Саллоу, М. Мерло-Понті, а також сучасні українські дослідники. У науковій літературі паломництво розглядається як форма сакральної мобільності, лімінальний простір трансформації, практика тілесного переживання священного та механізм формування релігійної ідентичності. Водночас феноменологічний і психологічний виміри паломництва в українському контексті потребують подальшого комплексного осмислення.

Мета дослідження. Дослідження спрямоване на аналіз паломництва як форми інтенсивного релігійного досвіду, виявлення його феноменологічних і психологічних структур, а також окреслення межі між релігійною інтенсивністю та проявами фанатизму.

Методологія дослідження. У дослідженні застосовано феноменологічний, психологічний і соціокультурний підходи до аналізу паломництва як форми релігійного досвіду. Аналітична рамка роботи поєднує феноменологічний, психологічний і соціокультурний підходи, що дозволяє розкрити лімінальний характер паломництва, особливості переживання священного простору та роль тілесних практик у процесі внутрішньої трансформації. Залучення психологічних концепцій дає змогу осмислити мотиваційні чинники, динаміку емоційних станів і процеси самопізнання, тоді як соціокультурний аналіз окреслює значення паломництва для формування спільнотності, ідентичності та ширших суспільних процесів (Predko & Predko, 2020, с. 70).

Виклад основного матеріалу. Феноменологічний підхід пропонує цінні ресурси для такого орієнтування. Уважно прислухаючись до реального досвіду самих паломників – їхніх власних розповідей про значення, перетворення та зустріч із сакральним – дослідники можуть розвинути більш нюансоване розуміння, яке уникає як наївної довірливості, так і редукційного скептицизму. Питання полягає не в тому, чи є досвід паломництва «справді» надприродним чи «лише» психологічним, а в тому, як цей досвід функціонує в життєвому

світі практикуючих і які структури свідомості він розкриває (Otto, 1917, с. 15).

Сучасне дослідження паломництва має враховувати все більш розмиті межі між релігійним паломництвом та духовним або історичним туризмом. Це перехрестя порушує як концептуальні, так і практичні питання щодо автентичності, комерціалізації та природи сакрального досвіду в пізньомодерному суспільстві.

Традиційні наукові підходи часто намагалися зберегти чітке розмежування між паломниками (мотивованими релігійною відданістю) та туристами (мотивованими дозвіллям, цікавістю або культурним інтересом). Однак етнографічні дослідження постійно виявляють більш складні та гібридні мотивації. Багато людей відвідують релігійні місця з неоднозначними намірами – духовними пошуками в поєднанні з естетичним сприйняттям, історичним інтересом або просто бажанням отримати значущі враження від подорожі. Впливова робота Дж. Іда та М. Саллоу про паломництво як «спірний сакральний простір» підкреслила, як одне й те саме фізичне місце може одночасно бути об'єктом численних, іноді суперечливих, інтерпретацій та практик (Eade & Sallnow, 1991, с. 10).

Феноменологія свідомості пропонує один із підходів до розрізнення свідомості паломника та туриста, навіть коли одна й та сама людина може чергувати між цими режимами. Паломницька поведінка передбачає те, що можна назвати «богопосвяченою увагою» – формою свідомості, орієнтованою на трансцендентне значення, особисту трансформацію та зустріч із сакральним. Натомість туристична поведінка наголошує на естетичному споглядданні, отриманні інформації та накопиченні досвіду. Багато сучасних відвідувачів релігійних місць переходять між цими режимами уваги, іноді навіть під час одного візиту (Токман, 2000, с. 36).

Питання автентичності викликало значні дискусії в рамках досліджень паломництва. Критики релігійного туризму стурбовані комерціалізацією сакрального досвіду, зведенням глибоких духовних традицій до споживчих вражень та потенційною можливістю корупції справжньої релігійної практики економічними інтересами. Деякі релігійні авторитети та практикуючі висловлюють занепокоєння тим, що туристична інфраструктура – готелі, ресторани, сувенірні крамниці – оскверняє сакральний простір і відволікає від належної релігійної зосередженості.

Однак інші вчені виступають за більш нюансований погляд на ці відносини. Історичні дані свідчать, що паломництво завжди включало економічні аспекти, практичну логістику та елементи пригод і екскурсій поряд з релігійною відданістю (Kuca, 2014, с. 62). Середньовічні паломницькі маршрути підтримувалися розгалуженою комерційною інфраструктурою, а розповіді паломників часто поєднували релігійні роздуми з спостереженнями про місцеві звичаї, їжу та природні чудеса. Романтизація «чистого» паломництва, не заплямованого світськими турботами, може сама по собі відображати сучасні уявлення, а не історичні реалії.

З психологічної точки зору, різниця між паломництвом і туризмом може бути менш значущою, ніж суб'єктивне значення і трансформаційний потенціал подорожі для окремої людини. Логотерапія В. Франкла підкреслює, що пошук сенсу є фундаментальною потребою людини, і як паломництво, так і певні форми туризму можуть виконувати цю функцію. Питання полягає в тому, чи сприяє подорож справжньому відкриттю сенсу і особистому зростанню, незалежно від того, як мандрівник називає свою мотивацію (Frankl, 2006, с. 105).

Український контекст має свої особливості в цій динаміці паломництва-туризму. Пострадянське відродження релігії збіглося з ростом міжнародного туризму та розвитком релігійної спадщини як культурного ресурсу (Predko & Maksymenko, 2023, с. 25). Такі об'єкти, як Києво-Печерська лавра, одночасно функціонують як діючі монастирі, об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та туристичні атракції. Ця багатогранність створює складні переговори щодо простору, практики та ідентичності. Українські паломники іноді висловлюють розчарування присутністю туристів у священних місцях, вважаючи її неповагою або відволіканням, тоді як туристичні органи влади розглядають релігійну спадщину як ключ до розвитку культурного туризму та економічного зростання (Motychak, 2023, с. 425).

Розвиток інфраструктури організованого паломництва в сучасній Україні виявляє ці суперечності. Церковні організації пропонують структуровані паломницькі пакети, що

включають транспорт, проживання та екскурсії з гідом до декількох священних місць – такі пропозиції за формою нагадують туристичні продукти, але зберігають релігійний зміст і релігійну спрямованість. Учасники таких програм можуть вважати, що ці логістичні зручності посилюють, а не послаблюють їхню духовну зосередженість, звільняючи їх від практичних турбот, щоб вони могли зосередитися на молитві та роздумах (Motychak, 2022, с. 77). Фізичні аспекти паломництва заслуговують на особливу увагу, оскільки фізичний досвід є фундаментальним аспектом священної подорожі, який часто ігнорується в надмірно інтелектуалізованих підходах до релігійних явищ. Паломництво є не просто символічною або ідеологічною практикою, а цілком втіленою, що залучає почуття, м'язи і витривалість таким чином, що формує релігійну свідомість (Motychak, 2023, с. 426).

Традиція пішого паломництва є найбільш прямою формою втіленої практики. Камінодe-Сантьяго, мабуть, найвідоміше сучасне піше паломництво, ілюструє, як тривалі піші прогулянки створюють особливі форми свідомості. Паломники повідомляють, що ритм ходьби – день за днем, година за годиною – викликає медитативні стани, заспокоює внутрішній голос і відкриває свідомість для споглядального проникнення.

Фізичні вимоги до проходження великих відстаней, носіння рюкзака, пристосування до мінливої погоди та рельєфу ґрунтують духовні пошуки на конкретній тілесній реальності. Феноменологічно ця практика ходьби встановлює те, що Мерло-Понті назвав «живим тілом» (corps vécu) як основний засіб релігійного досвіду (Merleau-Ponty, 2012, с. 203). Паломник пізнає священний простір не абстрактно, а через ноги на кам'яних стежках, м'язи, що піднімаються на пагорби, легені, що дихають гірським повітрям. Це плотське знання не може бути зведене до пропозиційного змісту; воно становить форму втіленої мудрості, яка передує і перевищує концептуальне розуміння.

Роль страждання в паломництві заслуговує на ретельне розглядання. Багато традицій паломництва цінують фізичні труднощі як духовно корисні – чи то фізичні випробування ісламського хаджу в спеці пустелі, чи то індуїстські паломництва, що передбачають сходження на гору босоніж, чи то християнські практики ходіння на колінах під час остаточного наближення до святині. Ззовні такі практики можуть здаватися ірраціональними, але в рамках релігійної структури страждання виконує багато функцій.

З психологічної точки зору, добровільно прийняте страждання може надати відчуття активної участі у власному духовному перетворенні. Замість того, щоб бути пасивними одержувачами благодаті, паломники, які терплять труднощі, відчувають себе такими, що працюють над досягненням своїх духовних цілей (Predko et al., 2024, с. 165). Біль стає значущим стражданням – наповненим метою і спрямованим на трансцендентні цілі – яке, як показали психологічні дослідження, набагато менше деморалізує, ніж безглузде страждання.

З богословської точки зору, страждання під час паломництва можна розуміти як покаяння (спокутування гріхів), жертву (принесення чогось цінного Богові), ідентифікацію (участь у стражданнях релігійних діячів, таких як Христос або мученики) або очищення (спалення прив'язаностей та егоїстичних інвестицій). Ці теологічні інтерпретації надають наративні рамки, які перетворюють суто фізичний біль на релігійно значущий досвід (Motychak, 2023, с. 426).

Однак науковий аналіз повинен також визнавати потенційні тіньові сторони такої валоризації страждань. У крайніх випадках або при патологічних мотиваціях покаянні практики можуть виражати самокатування, внутрішній сором або магічне мислення, а не здорову духовність (Kuca, 2014, с. 69). Релігійні авторитети та духовні наставники в рамках традицій самі визнають ці небезпеки і зазвичай надають вказівки щодо розрізнення між відповідною аскетичною дисципліною та шкідливим самокатуванням.

В українській православній традиції паломницькі практики історично включали елементи фізичної суворості – ходіння на великі відстані, поклоніння в священних місцях, піст під час подорожі – але це врівноважувалося акцентом на радості та спілкуванні, а не на простому витривалості. Сучасне відродження цих практик балансує між відновленням традиційних форм та адаптацією до фізичних можливостей і очікувань сучасних паломників (Kuca, 2014, с. 68).

Висновки. Дослідження паломництва у феноменологічному, психологічному та релігієзнавчому вимірах засвідчує його як складну й актуальну практику, що виходить за межі архаїчної традиції. Паломництво постає формою релігійного досвіду, яка задовольняє базові потреби людини у сенсі, трансформації, спільності та зустрічі зі священним, створюючи лімінальний простір переосмислення себе і світу. Феноменологічно воно структурує сакральний простір і символічно відображає внутрішній рух до психодуховної інтеграції, тоді як тілесний вимір закорінює духовний досвід у реальності (Otto, 1917, с. 59).

Психологічно паломництво виступає механізмом самопізнання, опрацювання криз і формування ідентичності, водночас актуалізуючи проблему межі між автентичною релігійністю та її крайніми формами. У сучасному контексті, зокрема в Україні, паломництво відіграє важливу роль у збереженні культурної пам'яті, конструюванні ідентичності та духовному відновленні. Попри взаємодію з туризмом і процеси комерціалізації, його значення визначається здатністю сприяти глибинному переживанню сенсу. Паломництво залишається універсальною практикою, що поєднує тілесне й духовне у пошуку трансцендентного.

Список використаних джерел:

Токман, В. В. (2000). Феномен священного і проблема розуміння сутності релігії. Українське релігієзнавство, 14, 35–43. https://uars.info/index.php/uars/article/view/1072

Харьковщенко, Є. А. (2010). Софійність київського християнства. Наукова думка.

Eade, J., & Sallnow, M. J. (Eds.). (1991). Contested sacred spaces: Pilgrimage and the politics of religious experience. Routledge.

Frankl, V. E. (2006). Man's search for meaning. Beacon Press

Konverskyi, A., Predko, O., Kharkovshchenko, Y., Nosenok, B., & Nesterova, M. (2021). Religious security: The coronavirus pandemic and the identification of new contexts (pp. 441–456). https://hrcak.srce.hr/file/383796

Kuca, Z. (2014). Phenomenon of sanctity in the system of religious and philosophical views (pp. 61–73).

Merleau-Ponty, M. (2012). Phenomenology of perception. Routledge.

Motychak, Y. (2022). Holiness in the Eastern Christian tradition (on the example of saints from the Kyiv-Pechersk Lavra) (pp. 74–80). http://periodica.fzf.ukim.edu.mk/rdc/RDC%2003.01%20(2022)/RDC%202022No.3.10-Motychak%20Yeva.pdf

Motychak, Y. (2023). Religious practices of the saints of the Kyiv-Pechersk Lavra (pp. 424–427). https://daysofscienceknu.net.ua/index.php/conference/issue/view/12/79

Otto, R. (1917). Das Heilige – Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen [The Idea of the Holy].

Piletsky, E., & Nesterova, M. (2024). Peculiarities of interfaith relations in Ukraine in the (pre)war period: On the way to dialogue (pp. 60–64). https://doi.org/10.17721/sophia.2024.23.12

Predko, D., & Predko, O. (2020). Imperatives of spirituality: Essence and key meanings. Beytulhikme: An International Journal of Philosophy, 10(1), 69–78.

Predko, O., Kostiuk, O., & Predko, D. (2024). Religious faith: Personal forms of presentation (pp. 163–174). https://doi.org/10.31337/oz.79.2.3

Predko, O., & Maksymenko, I. (2023). Orthodoxy in the face of contemporary challenges: The Ukrainian context (pp. 19–33). https://doi.org/10.55221/2693-2148.2449

Predko, O., & Predko, D. (2021). Religious epidemics on the territory of Ukraine: Historical parallels and essential characteristics (pp. 77–90). https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol41/iss1/7

Predko, O., & Predko, D. (2024). Religious security: Its essence and main factors (Ukrainian context) (pp. 58–73). https://digitalcommons.georgefox.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2516&context=ree

References:

Eade, J., & Sallnow, M. J. (Eds.). (1991). Contested sacred spaces: Pilgrimage and the politics of religious experience. Routledge.

Frankl, V. E. (2006). Man's search for meaning. Beacon Press [in English]

Konverskyi, A., Predko, O., Kharkovshchenko, Y., Nosenok, B., & Nesterova, M. (2021). Religious security: The coronavirus pandemic and the identification of new contexts (pp. 441–456). https://hrcak.srce.hr/file/383796

Kostiuk, O., Predko, O., & Predko, D. (2023). Effectiveness of media tools of the Ukrainian chaplaincy in times of war. https://doi.org/10.55221/2693-2148.2442

Kuca, Z. (2014). Phenomenon of sanctity in the system of religious and philosophical views (pp. 61–73).

Merleau-Ponty, M. (2012). Phenomenology of perception. Routledge [in English]

Motychak, Y. (2022). Holiness in the Eastern Christian tradition (on the example of saints from the Kyiv-Pechersk Lavra) (pp. 74–80). http://periodica.fzf.ukim.edu.mk/rdc/RDC%2003.01%20(2022)/RDC%202022No.3.10-Motychak%20Yeva.pdf

Motychak, Y. (2023). Religious practices of the saints of the Kyiv-Pechersk Lavra (pp. 424–427). https://daysofscienceknu.net.ua/index.php/conference/issue/view/12/79

Otto, R. (1917). Das Heilige – Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen [The Idea of the Holy] [in German].

Piletsky, E., & Nesterova, M. (2024). Peculiarities of interfaith relations in Ukraine in the (pre)war period: On the way to dialogue (pp. 60–64). https://doi.org/10.17721/sophia.2024.23.12

Predko, D., & Predko, O. (2020). Imperatives of spirituality: Essence and key meanings. Beytulhikme: An International Journal of Philosophy, 10(1), 69–78.

Predko, O., Kostiuk, O., & Predko, D. (2024). Religious faith: Personal forms of presentation (pp. 163–174). https://doi.org/10.31337/oz.79.2.3

Predko, O., & Maksymenko, I. (2023). Orthodoxy in the face of contemporary challenges: The Ukrainian context (pp. 19–33). https://doi.org/10.55221/2693-2148.2449

Predko, O., & Predko, D. (2021). Religious epidemics on the territory of Ukraine: Historical parallels and essential characteristics (pp. 77–90). https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol41/iss1/7

Predko, O., & Predko, D. (2024). Religious security: Its essence and main factors (Ukrainian context) (pp. 58–73). https://digitalcommons.georgefox.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2516&context=ree

Tokman, V. V. (2000). Fenomen sviashchennoho i problema rozuminnia sutnosti relihii [The phenomenon of the sacred and the problem of understanding the essence of religion]. Ukrainske relihiieznavstvo, 14, 35–43. https://uars.info/index.php/uars/article/view/1072 [in Ukrainian]

Kharkovshchenko, Ye. A. (2010). Sofiynist kyivskoho khrystyianstva [Sophian nature of Kyiv Christianity]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026